

nizácia kliniky vo vedomí pacientov, ako jej jednotlivé funkcie pacienti posudzujú, meritorne hodnotia a aké postoje zaujímajú k ich fungovaniu. Autorke sa veľmi dobre podarilo objasniť alebo aspoň poodcloniť rúšku o procesoch, ktoré v mnohorakých súvislostiach a koreláciách prebiehajú v nemocničnom prostredí. Zvlášť dobre sa jej podarilo vystihnúť a charakterizovať vplyvy spoločenského a organizačného systému nemocnice na priebeh liečenia. Práca H. Csorbovej — ako sme na to častejšie poukazovali — sa opiera na dôkladný sociologický výskum sui generis, ktorý vykonala na III. internej klinike vo Varšave, o ktorej azda treba podotknúť, že je to jedna z najlepších poľských kliník, vedúci ktorej sa postarali o vypracovanie takých liečebných metód, ktoré prizerali nielen na medicínske a psychické, ale aj na spoločenské aspekty osobnosti pacientov. Netreba sa preto širíť o tom, že akiste aj spomenutá okolnosť uľahčila výskumu H. Csorbovej, ktorá našla pre ne vzácne porozumenie medzi personálom kliniky a vychádzala jej všemožne v ústrety. Z hľadiska sociologického je táto monografia podnetná a zaujímavá po mnohých stránkach. Umožňuje hlbšie a lepšie pochopiť mechanizmus fungovania nemocnice a predovšetkým vniknúť do pletiva mnohonásobných medziľudských, medziskupinových a medziľudských vzťahov na pôde nemocnice. Csorbová — podľa nášho názoru — veľmi výstižne demonštruje dôležitosť a dosah užitočnej spolupráce sociológov a lekárov pri obdobných výskumoch, aké vykonala autorka. Na záver by sme si želali, aby jej publikácia bola vhodným podnetom aj pre našich lekárov a sociológov, a to nielen pre plodné reflexie, ale aj pre konkrétne výskumné akcie.

Ignác Gašparec

Peter Townsend: The Family Life of Old People

Penguin Books, Londýn 1957, s. 331.

Je pochopiteľné, že celý komplex problémů, ktoré se vzťahujú ke skutočnému životu starého človeka v dnešnej spoločnosti, má — kromě významných teoretických súvislostí — značný praktický dosah. Veľmi často sa dokazuje, že se dnes zmenilo postavení starých ľudí v rodinách i ve spoločnosti. Ve väčšine primitívnych spoločností je stáří spojené s vyšším postavením a zvláštnymi výsadami. Moderní spoločnosť ve stále väčší mife oceňuje odborné znalosti více než intuici a moudrost, která se tradičně pripisuje stáří, a to se pochopiteľné odrazí i ve vzťahu ke starému človeku v jeho konkrétním živote. Ch. Bühlerová ve své *Společenské roli a životním období* udává, že změněný status starých lidí potvrzují výzkumy z různých kulturních okruhů naší společnosti — jde tedy o změny, které probíhají v naší společnosti obecně, i když ne všude se stejnou intenzitou.

Především se dnes často tvrdí, že mnoho starých lidí žije v izolaci od svých rodin

i od společnosti. Zdá se, že příbuzenská pouta jsou dnes mnohem méně pevná než v minulosti, a že širokou třígenerační nebo čtyřgenerační rodinu minulosti, již byl jednotlivec členem po celý svůj život, nahradila rodina rodičů a dětí, které dosud nezaložily vlastní rodinu, do níž jednotlivec patří jen po určitou dobu svého života. Mnozí — zejména američtí — sociologové vyvozují, že široká rodina patří do stacionární společnosti, je v rozporu v demokratickými ideály rovnosti, mobility a prosperity, a brání jak sociální mobilitě, tak i technické změně.

Je samozřejmé, že tato fakta mají důležitý praktický dosah: jestliže odloučení od příbuzných je jedním ze znaků moderní průmyslové společnosti, musíme se ptát, kdo dnes přejímá za staré lidi odpovědnost, která dříve samozřejmě patřila rodině, a jakým způsobem je tato péče a pozornost dřívější rodiny nahrazována.

Proti této nové koncepci rodinných vztahů se ovšem ozývají i zásadní námitky: velmi jasně a zřetelně je vyslovuje Angličan Townsend v recenzované práci. Své tvrzení opírá o pečlivě interviewové zkoumání 203 starých mužů (ve věku nad 65 let) a žen (ve věku nad 60 let), vybraných z několika zdravotních obvodů a žijících v londýnské dělnické čtvrti Bethnal Green. Namítá, že terminologie a definice, kterých užívají teoretikové zabývající se rodinou, jsou velmi nejasné, a že je třeba především systematických dat, která by dopomohla k základnímu porozumění problémům stáří.

Cílem Townsendovy práce bylo odpovědět především na několik konkrétních otázek:

— Jak často se starší lidé ve skutečnosti stýkají se svými dětmi, bratry a sestrami, a jak blízko či daleko od nich žijí?

— Jaké služby a jak často si příbuzní navzájem poskytují?

— Jaký je rozdíl mezi rodinnou rolí starého muže a staré ženy?

— Co se vlastně rozumí pod pojmem sociální izolace a osamělost?

— Prochází postavení starého člověka vůbec nějakou změnou?

— Který typ starých lidí má největší požadavky na sociální služby, a do jaké míry může stát nahradit úsilí rodiny?

Analýzou pečlivě shromažďovaného materiálu pak Townsend zjišťuje, že vcelku 58 % starých lidí v jeho souboru náleželo k široké třígenerační rodině v tom smyslu, že se stýkalo s příbuznými následujícími generacemi denně nebo téměř denně. Podle Townsenda tato skutečnost podtrhuje zásadní význam třígenerační rodiny jako hlavní sociální instituce, která ještě dnes především obstarává péči o své mladé i staré členy, a uspokojuje většinu jejich základních práv, potřeb i povinností. Rovnováha zájmů, potřeb a uspokojení mezi generacemi je pak výsledkem reciprocity služeb, které si jednotliví členové navzájem poskytují. Rodina se trvale regeneruje sama v sobě cyklem narození, sňatků a úmrtí — přicházejí noví členové, když starší odcházejí a umírají, a nahrazují

nebo kompenzují tak vzniklé ztráty. Existují tu současně určitá pravidla, vědomě či nevědomě definovaná, která musí klást jednotlivým členům určitá omezení. Tak sňatek vede k potenciálnímu konfliktu v loajalitě k původním rodinám manželů. Podle Townsenda lze tomuto konfliktu předcházet tak, že se uzná zvláštní pouto mezi matkou, dcerou a jejím dítětem. Rodinný systém péče je totiž převážně organizován kolem ženských příbuzných, přičemž babička stojí v jeho centru. Tato převaha žen v rodinných záležitostech je dána již jejich delším průměrným věkem, zejména při současném poklesu mateřské úmrtnosti. — Zároveň tu existuje určité pravidlo odstupu mezi rodiči a manžely jejich dětí; roztržce, často nevyhnutelné, lze podle Townsenda čelit omezováním vzájemných styků, pokud je to možné. Existují ovšem četné výjimky, dané především určitou specifickou konstelací rodiny. Udržovaná loajalita k vlastním rodinám vedla manžely v souboru často k vytváření separovaných asociací, které pak zase posilují segregaci mezi mužem a ženou v jejich finančních, domácích a rodinných rolích. Tato segregace rodinných rolí nemizí ani ve stáří, je spíše ještě intenzivnější: tam, kde je systém rodinné péče založen na vzájemné pomoci žen, zbývá pro muže jen málo uplatnění. Vztahy manželů se pak stávají spíše smluvními, méně ochotné spolu tráví volný čas a žijí si více po svém.

Každý jednotlivec sám o sobě je středem příbuzenské sítě. Někteří členové sledovaného souboru znali 50, jiní 100 a v jednom případě až 260 příbuzných ze šesti generací. O svých příbuzných věděla většina starých lidí, i když je zřídka znala. Zůstávali ovšem zdrojem pomoci a vědomí o tomto systému podpory dávalo lidem pocit jistoty: v případech potřeby měli možnost obrátit se na někoho ze širší rodiny. Naproti tomu loajalita mezi sousedy nebyla nikdy tak hluboká. Jako dobrý soused byl charakterizován ten, kdo neočekává, že budete trávit čas v jeho domě nebo se zajímat o jeho život, kdo s vámi vymění pár slov na ulici, nedělá velký hluk, půjčí vám nějaké drobnosti a zavolá příležitostně lékaře nebo příbuzné. Sousedé a přátelé jsou jakýmsi dalším podpůrným systémem, a z pocitu podobné jistoty se rodí pevný vztah i k celému okresu, ulici či domu, v němž staří lidé prožili často celý svůj život. Přesto však svými každodenními zájmy závisí především na své rodině. Townsend zdůrazňuje, že rozhodně nepřeceňuje význam rodiny, ale že rodina ve stáří nabývá u každého člověka ještě většího významu.

V dalších kapitolách se pak autor zabývá některými sociálními problémy stáří, z nichž na prvním místě uvádí odchod do důchodu, který je podle něho drastický zejména pro muže: zřídka odchází do důchodu dobrovolně, důchod je vede do chudoby nebo skoro do chudoby (příjem se v důchodu snižuje o polovinu a někdy až o dvě třetiny), bere jejich životu pracovní náplň, snižuje tak jejich prestiž v rodině i ve společnosti, ochuzuje je o přátele a navrácí je

rodině a dětem. Protože však v systému rodinné péče dominuje žena, hledá tu starý muž již obtížně své uplatnění a stává se sociálněm vyžděncem. Žije ve stálém strachu, aby se nestal břemenem dětem nebo příbuzným. Žena naproti tomu odchází častěji do důchodu dobrovolně a snáší tento přechod velmi dobře.

Jedním z možných důsledků důchodu je chudoba, kterou se staří lidé snaží pokud možno skrývat. Při výpočtu základních potřeb pro výměr důchodu se zpravidla nepočítá se speciálními potřebami starých lidí, jako jsou výdaje na zdraví, pohodlí, bezpečnost. 75 % důchodců sledovaného souboru mělo ve skutečnosti tak nízký příjem, že by je byl opravňoval k přijímání doplňkové péče. Před chudobou nebo přijímáním podpory od státu chránila staré lidi jen péče dětí nebo příbuzných. Přitom však byla u nich zjevná touha po nezávislosti na vlastních dětech; pokles příjmu byl však tak prudký, že nedovoľoval adekvátně udržet staré vztahy a současně uspokojovat specifické potřeby. Kdyby vlastní důchod dostával vždy k zajištění osobní hrdoosti a identity ve stáří, byli by staří lidé mnohem šťastnější v rodině i ve společnosti.

Nejchudší lidé, sociálně i finančně, byli ti, kteří byli nejvíce izolováni od rodinného života. Townsend přitom rozlišuje mezi pojmem sociální izolace a osamělost. Být sociálně izolován znamená podle něho mít málo kontaktů s rodinou a se společností. Naproti tomu být „osamělý“ znamená mít nežádoucí pocity nedostatku nebo ztráty vztahu. Townsend měřil určitým způsobem míru sociální izolace a seřadil tak všechny sledované osoby do určité stupnice, na jejímž dolním konci byli jednotlivci, kteří zasluhovali nejvíce pozornosti: žili obvykle sami, bez dětí nebo ostatních příbuzných nablízku, v důchodu, tělesně sešli. K sociální izolaci vedla spíše kombinace více faktorů současně. Ze všech nejhůře na tom byli bezdětní a svobodní. Zřídka měli přátele, nebo byli členy nějakého klubu, nebo se vůbec nějak účastnili společenského života. Osamělí naproti tomu byli i lidé, kteří žili uprostřed svých rodin, a polovina izolovaných vypovídala, že nikdy nepocítila osamělost. Osamělost nemá jedinou příčinu, nelze ji vidět pouze jako přímý důsledek sociálních okolností, je to spíše individuální odpověď na vnější situaci. Ve všech pozorovaných případech byl však jeden faktor společný, a tím byla nedávná ztráta blízkého příbuzného, obvykle manžela, manželky nebo dítěte — nemoci, smrti nebo migraci. Takto změněná vnější situace, na kterou zejména staří lidé velmi intenzivně odpovídají, ovlivňuje velmi značně i jejich mentální a fyzické zdraví. Mortalita starých ovdovělých lidí je vyšší než mortalita svobodných a těch, kteří žijí v manželství. V této souvislosti se Townsend pokouší vysvětlit i vyšší mortalitu mužů než žen: žena přechází ve stáří do důchodu, aniž by se musela vzdát svého postavení, muž však musí změnit celý svůj životní styl. Možná, že větší jistota